

הרב צבי שמשוני

הגדרת כרמלית - עיון בשיטת הרמב"ם

- א. מבוא - הבעייתיות בהגדרת הכרמלית
- ב. הרמב"ם והקשיים בדבריו
 1. דברי הרמב"ם
 2. קשיים בדברי הרמב"ם
- ג. הברייתא של ארבע רשויות וסוגיות הגמרא
 1. הסוגיות על הברייתא
 2. סוגיות נוספות
 3. סיכום
- ד. הצעה לביאור שיטת הרמב"ם
 1. מבוא
 2. קרן זוית
 3. עיון בסוגיה של "תופסת עד עשרה"
 4. האיסטוונית
- ה. סיום

א. מבוא - הבעייתיות בהגדרת הכרמלית

הכרמלית היא רשות שנתווספה מדרבנן¹. אולם אין הגמרא מסבירה מה הם הקריטריונים לקביעת מקום ככרמלית. כמו כן, אין הגמרא מסבירה מה טעם הטילו חכמים איסור על כרמלית. בשום מקום לא מצינו שעסקה הגמרא בבירור איסור דרבנן זה, ולמעט הברייתא של ארבע רשויות שנדון בה להלן, שאינה עוסקת בטעמים, ישנו מקום אחד בגמרא בו מוזכר הדבר בשלוש מלים בלבד ובדרך אגב. הגמרא בדף מב, א, מתייחסת לענין סילוק נזק דרבים ואומרת: "אמר רבינא: הלכך (= כיון שלא גזרו שבות במקום נזק דרבים) קוץ ברשות הרבים מוליכו פחות מד' אמות, ובכרמלית אפילו טובא".

1. עיין בספר תוצאות חיים להגר"מ זעמבע, סימן טז, הדן בשאלת ההגדרה של כרמלית כרשות. המקור לדיון הוא בדף ח, א, בסוגיית כוורת במחלוקת רש"י ותוספות. ועיין עוד שם סוף סימן טו על גת.

הרמב"ם בהביאו דין זה (שבת יד, יא) שילב טעם לגזירתם של חכמים:

רשות היחיד ומקום פטור - מותר לטלטל בכולן. אפילו היה אורך כל אחת משתייהן כמה מילין, מטלטל בכלה. אבל רשות הרבים והכרמלית - אין מטלטלין בהן אלא בארבע אמות. ואם העביר או הושיט או זרק חוץ לארבע אמות - ברשות הרבים חייב; ובכרמלית פטור, **שאסור הכרמלית מדבריהם מפני שהיא דומה לרשות הרבים שמא תתחלף ברשות הרבים**. לפיכך אם לא היה צריך לגוף ההוצאה, כגון שהעביר קוץ בכרמלית כדי שלא יוזקו בו רבים - הרי זה מותר, ואפילו העבירו כמה אמות. וכן כל כיוצא בזה.

ובכן למדנו מהרמב"ם שגזרו חכמים איסור על הכרמלית שמא תתחלף ברשות הרבים. אך לא רק טעם לגזירה יש כאן. לפי הסבר זה של הרמב"ם ההגדרה של כרמלית אמורה להיות: 'מקומות הדומים לרשות הרבים'. לפיכך יש מקום להניח שחכמים אסרו כל מקום שהוא דומה לרשות הרבים.

אמנם יש אפשרות להגדיר את הכרמלית גם בדרך אחרת: 'כל המקומות שאינם לא רשות היחיד ולא רשות הרבים'. לפי הגדרה זו, על כל המקומות שאינם אחת משתי הרשויות של תורה, גזרו חכמים שיהיו אסורים בטלטול ויקראו כרמלית. בניגוד להגדרה הראשונה הגדרה כזו אינה אפשרית ללא תוספת של מידות. זאת גם מחמת שרשות היחיד מוגדרת במידות, וגם מפני שהגדרה כזו ללא מידות מכסה את כל האפשרויות ולא נשארים מקומות פנויים להחשב מקומות פטור. לכן, לפי הגדרה זו נהיה חייבים לומר שיש לכרמלית מידות. המקומות שאינם נופלים תחת המידות הללו ואינם רשות היחיד הם מקום פטור.

במאמר זה נציע תחילה את ההלכות בהן מגדיר הרמב"ם את הכרמלית ונעמוד על הבעיות שהלכות אלו מעוררות. אחר כך נסקור את הסוגיות העיקריות העוסקות בכרמלית. בעיקרו של המאמר ננסה להתחקות אחר דרכו של הרמב"ם בהבנת סוגיות אלו, ומתוך כך נציע הסבר אפשרי לבעיות בדברי הרמב"ם. הסבר זה מתקשר לבעיית ההגדרה היסודית עליה עמדנו בפתחה זו.

ב. הרמב"ם והקשיים בדבריו

1. דברי הרמב"ם

נציע את שלוש ההלכות בפרק יד בהן מציג הרמב"ם את הכרמלית:

[ד] איזו היא כרמלית? תל שיש בו ארבעה על ארבעה טפחים או יתר על כן, וגבהו משלשה ועד עשרה. שהכרמלית אינה תופסת אלא עד עשרה ואין רחבה פחות מארבעה על ארבעה. וכן חריץ שיש בו ארבעה על ארבעה או יתר על כן,

ועמוק משלשה עד עשרה. וכן מקום שהוקף בארבע מחיצות גבהן משלושה ועד עשרה וביניהן ארבעה על ארבעה או יתר על כן. וכן קרן זוית הסמוכה לרשות הרבים, והוא המקום שמוקף שלוש מחיצות והרוח הרביעית רשות הרבים, כגון מבוי שאין לו לחי או קורה ברוח רביעית. וכן הימים והבקעה בין בימות החמה בין בימות הגשמים. כל אלו כרמלית הן.

[ה] אויר הכרמלית הרי הוא ככרמלית עד עשרה טפחים. ולמעלה מעשרה טפחים באויר הכרמלית הרי הוא מקום פטור. לפיכך מעל פני המים שבימים ושבתהרות: עד עשרה טפחים באויר - כרמלית; ולמעלה מעשרה - מקום פטור. אבל כל העומק המלא מים הרי הוא כקרקע עבה. בור שבכרמלית הרי הוא ככרמלית, אפילו עמוק מאה אמה אם אין בו ארבעה.

[ו]² רשות הרבים שהיתה עליה תקרה, או שאין ברחבה שש עשרה אמה הרי היא ככרמלית. אצטבה שבין העמודים ברשות הרבים הרי היא ככרמלית. וצדי רשות הרבים ככרמלית. אבל בין העמודים, הואיל ורבים דורסין ביניהם, הרי הן רשות הרבים.

הרמב"ם מחלק את כלל הדוגמאות של כרמלית לשלוש הלכות. קל להבחין שבהלכה הראשונה מוצגת הכרמלית תחת השאלה "איזו היא כרמלית?"³. בהלכה השנייה דן הרמב"ם על גובהה ועומקה של הכרמלית: אוירה של הכרמלית ככרמלית רק עד עשרה טפחים, עומקה של הכרמלית ככרמלית אפילו עד מאה אמה⁴. בהלכה האחרונה מוסיף הרמב"ם את כל הדוגמאות הנוספות שהן ככרמלית.

2. קשיים בדברי הרמב"ם⁵

א. דוגמאות ללא מקור - הדוגמאות הראשונות לכרמלית המובאות בהלכה ד הן: תל או חריץ שיש ברחבם ארבעה על ארבעה וגבהם משלושה עד עשרה. דוגמאות הללו לא מצינו בכל המקורות שלפנינו. לא בברייתא של ארבע רשויות ולא בסוגיות שעליהן⁶. מפליא

2. כך היא החלוקה המדויקת של ההלכות וכך הגרסה המדויקת של המשפט עפ"י כתבי היד. ראה מהדורת פרנקל ומהדורת יד פשוטה.
3. כפי שנעשה לגבי כל שלוש הרשויות האחרות. ראה הלכה א על רשות הרבים ורשות היחיד, ובהלכה ז על מקום פטור. ומקורו כמובן לשונה של הברייתא.
4. הסבר זה מחזק את החלוקה של כתבי היד בין הלכה ה והלכה ו, ראה הערה 2.
5. אין הכוונה למנות את כל הבעיות שעוררו דברי הרמב"ם כאן. אדרבה, נציין שאלות שלא מצאנו התייחסות אליהן במפרשים על אתר. על הבעיות המפורסמות כגון השגת הראב"ד בבור, ופסיקתו בענין האיציטבא, ראה ספר המפתח במהדורת פרנקל, ועיין יד פשוטה עמוד שצד ואילך.
6. ראה ביד פשוטה מקור לדין התל ממשנה בפרק יא משנה ב: "חולית הבור והסלע שהן גבוהין עשרה ורחבן ארבעה הנוטל מהן והנותן על גבן חייב; פחות מכן פטור". וכן מקור לדין החריץ מסוגיה דגומא בדף ח. אמנם אין אנו מקשים על גופם של דברים שכן אין חולק שמקומות הללו כיון שאינם בגובה

הדבר שבדוגמאות הללו בחר הרמב"ם להתחיל ומעדיפן על הדוגמאות השנויות בברייתא.

ב. טעמו של הרמב"ם 'תופסת עד עשרה' - הרמב"ם נותן טעם לכך שהדוגמאות הללו הן כרמלית, וזה לשונו: **"שהכרמלית אינה תופסת אלא עד עשרה, ואין רוחבה פחות מארבעה על ארבעה"**. נתינת טעם זה כאן תמוהה מאוד. הרי משפט זה הוא העתק דברי רבי יוחנן ורב ששת בסוגיה בשבת ז, א. בסוגיה זו מסבירה הגמרא את דברי האמוראים הללו, שכרמלית קבלה 'קולות' מרשות היחיד ומרשות הרבים. פירוש משפט זה לפי מסקנת הגמרא הוא, שאין כרמלית פחותה מארבעה טפחים, ושאיך אויר הכרמלית נידון ככרמלית אלא עד גובה עשרה טפחים. לפי הרמב"ם עולה שהמשפט של רב ששת "ותופסת עד עשרה" פירושו ששטח העמוק או גבוה משלושה ועד עשרה ולא עד בכלל, הרי הוא כרמלית. כפי שנראה להלן, הגמרא התקשתה בהבנת דברי רב ששת, ויש לתמוה מדוע לא הציעה הגמרא את הבנת הרמב"ם במשפט זה, ולו רק כהוה אמינא.

בעיקר יש להקשות על דברי הרמב"ם עצמם. וכי שטח שיש בו ארבעה על ארבעה וגובהו יותר מעשרה טפחים אינו כרמלית בגלל הגדרה זו של תופסת עד עשרה? והלא שטח זה אינו כרמלית כיון שהוא רשות היחיד!

יש לציין שאת מסקנת הגמרא בענין אויר הכרמלית לא השמיט הרמב"ם, וכפי שראינו פסק זאת בהלכה ה. והנה שם לא ציטט הרמב"ם את לשונו של רב ששת שכרמלית תופסת עד עשרה. בדרך כלל אין הרמב"ם משנה את לשון המקורות אלא אם יש בכך צורך, וכאן ציטט את דבריו של רב ששת לכאורה שלא במקומם, ונמנע מלצטטם במקומם.

ג. קרן זוית - כך מפרש הרמב"ם את קרן זוית: "והוא המקום שמוקף שלוש מחיצות, והרוח הרביעית רשות הרבים, כגון מבוי שאין לו לחי או קורה ברוח רביעית". פירוש זה נשען כמובן על שיטתו (שלא כהרבה ראשונים) ששלוש מחיצות אינן מספיקות בשביל להיות רשות היחיד מהתורה. אמנם גם בהתחשב בשיטתו זו, מניין שקרן זוית המדוברת כאן היא מקום כזה? יותר קשה, שהרי הגמרא בענין קרן זוית אומרת: "... כי אתא רב דימי אמר רבי יוחנן: לא נצרכה אלא לקרן זוית הסמוכה לרשות הרבים. דאף על גב דזימנין דדחקי ביה רבים ועיילי לגוה, כיון דלא ניחא תשמישתיה - כי כרמלית דמי". כלומר, על אף שאין זו ממש כרמלית בכל זאת כיון שהשימוש במקום זה אינו נוח הוא נחשב ככרמלית. והרי לפי הרמב"ם אין צורך להכביר במלים, ופשוט שמקום המוקף בשלוש מחיצות הינו כרמלית מצד עצמו, ולא עקב אי הנוחות להשתמש בו.

ד. כרמלית וככרמלית - אין ספק שהרמב"ם דייק בלשונו והבחין בין לשון כרמלית ללשון

עשרה הרי אינם רשות היחיד, וממילא הם או מקום פטור או כרמלית. וכיון שאין מקום פטור ברוחב ארבעה הרי אלו כרמלית. אך מפליא הוא שהדוגמאות המובאות ראשונות ברמב"ם אינן מוצגות בברייתא או בגמרא שעליה, ויש לחפשן במקומות רחוקים ועקיפים.

ככרמלית⁷. □ בהלכה ד לאחר מנותו את כל הדוגמאות כתב: "כל אלו כרמלית הן". בהלכות הבאות כתב בעקביות "ככרמלית" או "הרי היא ככרמלית". ואמנם אף הגמרא אמרה על מקומות מסוימים שהם 'ככרמלית'. אך יש לתמוה עליו שנטה מדיוקי הגמרא: בהלכה ו יחד עם האיציטבא שעליה אמרה הגמרא שהיא ככרמלית, כלל גם את צידי רשות הרבים. וכן הוסיף את רשות הרבים מקורה, ורשות הרבים שאין ברחבה טז' אמה. ועל כולן אמר לשון כְּכרמלית.

בניגוד להרחבה זו של המקומות שהגדרתם כְּכרמלית, קרן זוית שהגמרא אמרה עליה שהיא כְּכרמלית בלבד, מקבלת אצל הרמב"ם דין של כרמלית גמורה. שהרי כלולה היא בהלכה ד. וכן בהלכה ה מגדיר הרמב"ם את אור הכרמלית וכן את הבור שבכרמלית כְּכרמלית. ואין לכך סעד בלשון הגמרא שכך מסכמת הגמרא בדף ז, ב: "... מקולי רה"ר - דעד י' טפחים הוא דהויא כרמלי", למעלה מ' טפחים לא הויא כרמלי".

ה. השמטת איסטוונית - הרמב"ם בהלכה ד מביא שלוש מהדוגמאות של הברייתא: בקעה, ים וקרן זוית. ונשמטה מכאן האיסטוונית (המובאת אף היא בברייתא שבדף ו, א).

לסיכום:

- א. הרמב"ם פתח את דבריו בשתי דוגמאות שלא מצאנו להן מקור מפורש בסוגיות שלפנינו.
- ב. רבנו הטעים דוגמאות הללו, באופן תמוה, בדברי רב ששת שכרמלית תופסת עד עשרה.
- ג. הרמב"ם פירש את קרן זוית באופן מיוחד בשונה משאר הראשונים ובניגוד לפשט הגמרא, וכללה בין הכרמליות ממש.
- ד. הכניס הרמב"ם דוגמאות נוספות תחת הכינוי ככרמלית.
- ה. השמיט הוא את האיסטוונית ולא הביאה.

ג. הברייתא של ארבע רשויות וסוגיות הגמרא

הברייתא של ארבע רשויות מופיעה בתוספתא⁸, בירושלמי⁹ ובבבלי תוך שינויים אחדים. נעתיק כאן את ההגדרות של הברייתא לרשויות מהגמרא בדף ו, א:

7. דומה שאין צורך להוכיח הקפדתו של הרמב"ם על כגון דא. אמנם ראוי לציין כאן דבריו של רבי אברהם בנו בתשובה, סימן עח, בענין לוקח שדה דבר מצרא, המדייק בלשון הגמרא שאינה אומרת על לוקח שהוא שליח, אלא משתמשת בלשון השייכת גם על שליח. וכמו כן מדייק בלשון הרי"ף והרמב"ם המשתמשים בכוונת תחילה בכך הדמיון.
8. תוספתא שבת א, א. ראה תוספתא כפשוטה וחזון יחזקאל על אתר.
9. שבת פרק א הלכה א.

ת"ר: ד' רשויות לשבת - רה"י, רה"ר, כרמלית ומקום פטור. ואיזו היא רה"י?
 חריץ שהוא עמוק י' ורחב ד', וכן גדר שהוא גבוה י' ורחב ד' - זו היא רה"י
 גמורה. ואיזו היא רה"ר? סרטיא ופלטיא גדולה, ומבואות המפולשין - זו
 היא רה"ר גמורה... אבל ים ובקעה ואיסטוונית והכרמלית - אינה לא כרה"ר
 ולא כרה"י...

הברייתא מגדירה את רשות היחיד כפי מהותה של רשות זו באמות מידה מספריות. חריץ
 או גדר שרחבם ארבעה טפחים ועמקם או גבהם עשרה טפחים זוהי רשות היחיד. אין כאן
 הגדרה שימושית [= פונקציונלית]. לעומת זאת, רשות הרבים מוגדרת לפי אופיה בהתאם
 לשימושים. "סרטיא ופלטיא גדולה ומבואות המפולשין" אלו מקומות רחבים שנועדו
 לשימוש הרבים. הכרמלית כך נראה במבט ראשון מוגדרת בעקבות רשות הרבים גם כן
 בהגדרות שימושיות "ים ובקעה ואיסטוונית וכרמלית" - אין כאן מידות כי אם מקומות
 ידועים, בדומה לדוגמאות של רשות הרבים.

ים ובקעה הם מקומות ידועים. איסטוונית טעונה תוספת הסבר, אמנם גם זה כפי
 הנראה מקום ידוע שכך שמו¹⁰. הכרמלית המוזכרת בברייתא מהוה בעיה בפשט
 לשון הברייתא. על כך כבר עמדה הגמרא ושאלה: "אטו כולהו נמי לאו כרמלית
 נינהו?". לפי תשובת הגמרא מילה זו באה להוסיף לרשימה את קרן זוית. בתוספתא
 מנויה הכרמלית לאחר הים והבקעה. בתוספתא כפשוטה מציע ר"ש ליברמן ז"ל
 שהכוונה לגינה או שדה עבודה, וזאת לפי פירוש רש"י המסביר את המילה כרמלית
 מלשון 'כרמלי' שבתנ"ך, במשמעות חורשה או יער קטן¹¹. אם נקבל פירוש זה הרי
 גם המילה כרמלית מציינת מקום ידוע ברשות הרבים בדומה לים ובקעה¹².

בתוספתא וכן בירושלמי מובאת דוגמה נוספת: 'והאיסקופה'. בבבלי אין האיסקופה
 מוזכרת, שמה מפני שלפי הבבלי הרי הרשות הרביעית היא מקום פטור והאיסקופה היא

10. וראה להלן בסוף המאמר בירור בענין האיסטוונית.

11. "והיה מדבר לכרמל וכרמל ליער יחשב" ישעיהו לב, טו. והוסף: "ויבן מגדלים במדבר ויחצב ברות רבים
 כי מקנה רב היה לו ובשפלה ובמישור אכרים וכורמים בהרים ובכרמל כי אוהב אדמה היה" דברי הימים
 ב כו, י. מכאן נראה ברור שמילה זו משמעה איזור חקלאי או איזור גיאוגרפי מתאים לחקלאות. ועיין
 שיטה מקובצת בבא מציעא י, א ד"ה והרב, בענין קנין ד' אמות: "... פי' שדה דעלמא היינו בקעה
 כרמלית או סימטא או צידי ר"ה".

12. אין צורך להניח שהפירוש בבבלי למילה זו מהוה סתירה לפירוש שמציע ר"ש ליברמן. יותר סביר לומר
 שהאמוראים, בידעם שמילה זו נבחרה להיות שם הסוג של הרשות, הניחו שאין הכרמלית נמנית כאן
 בכדי, ובוודאי מנו אותה התנאים על מנת ללמדנו דבר נוסף. שהרי סוף סוף אין התנא הולך ומונה כל
 סוגי השדות והאיזורים שאינם רשות הרבים. יתר על כן, יתכן שלא נתכוונה הגמרא להסביר את
 הברייתא עצמה, כי אם ללמדנו דבר נוסף. מן הראוי, כך סברו, להוסיף אף את קרן זוית לרשימת
 הדוגמאות של הכרמלית, והברייתא היא ודאי המקור הראשוני לחפש בו משענת לכך. בין כך ובין כך
 מהבבלי עולה שיש להוסיף את קרן זוית לרשימת הדוגמאות של כרמלית.

הדוגמה לכך. כך מתוארת הרשות הזו בבבא האחרונה של הברייתא כפי שהיא בבבלי: "אדם עומד על האיסקופה נוטל מבע"ה ונותן לו נוטל מעני ונותן לו... אחרים אומרים: איסקופה משמשת ב' רשויות - בזמן שהפתח פתוח כלפנים; פתח נעול כלחוץ. ואם היתה איסקופה גבוהה י' ורחבה ד' - ה"ז רשות לעצמה".

מכאן ברור שאיסקופה היא מפתן כל שהוא שיש לבית, וזהו מקום בעל גובה שאינו בהכרח עשרה טפחים וכן ברוחב שאינו בהכרח ארבעה על ארבעה. מעתה איסקופה זו יכולה להיות או רשות היחיד או כרמלית או מקום פטור. על כל פנים לפי גירסת הירושלמי והתוספתא מנויה כאן דוגמה נוספת לכרמלית, ואם כך יש להעמיד כי מדובר במידות של ארבעה על ארבעה ובגובה שעד עשרה. ואכן כך מובא בירושלמי על איסקופה זו¹³.

סיכום:

הברייתא מונה ארבע או חמש דוגמאות של כרמלית. ים, בקעה, איסטווינית ואיסקופה שכולם מקומות ידועים בין בשדה ובין בעיר. כמו כן נמנית הכרמלית שלפי פשוטו זהו מקום נוסף בשדה. אמנם הבבלי למד מכאן את קרן זוית.

1. הסוגיות על הברייתא

הגמרא כדרכה עוסקת בבירור הברייתא לפי הסדר. נסקור בתחילה את הסוגיות ללא עיון מדוקדק בכל אחת מהן, במגמה לכוון את כל הדוגמאות הנוספות של כרמלית שהעלתה הגמרא. נוסיף עליהן אף דוגמאות שאין להן התייחסות מפורשת בסוגיות שלפנינו.

הסוגיה הראשונה (דף ו, ב) מבררת את הסתירה בין הברייתא למשנה בטהרות בנוגע לבקעה. מסוגיה זו לא עולה דוגמה חדשה של כרמלית¹⁴. □
הסוגיה השנייה (דף ז, א) היא המבררת את לשון הברייתא ומדייקת שהמילה כרמלית באה ללמד על קרן זוית:

כי אתא רב דימי א"ר יוחנן: לא נצרכה אלא לקרן זוית הסמוכה לרה"ר,
דאע"ג דזימנין דדחקי ביה רבים ועיילי לגוה, כיון דלא ניחא תשמישתיה כי
כרמלית דמי.

13. ירושלמי שם: "א"ר יוסה איסקופה שאמרו רחבה ארבעה ואינה גבוה עשרה". אמנם הגרסאות שם אינן ודאיות וראה תוצאות חיים סוף סימן טז שמסביר זאת אחרת. וראה לקמן בדברינו על איסטווינית.

14. אמנם לפי תירוצו של רב אשי שמדובר בקרפף יותר מבית סאתיים, יש כאן כרמלית נוספת אלא שזו אינה כרמלית מהתורה. המדובר ברשות היחיד מהתורה שחכמים אסרו את הטלטול בה מחמת שלא הוקף לדירה. לרש"י אמנם שיטה אחרת כאן, אך הדברים חורגים ממטרת מאמר זה.

בהמשך לאותם דברים נאמרו מימרות נוספות בענין מקומות ברשות הרבים שיש לדונם ככרמלית:

כי אתא רב דימי א"ר יוחנן: בין העמודין נידון ככרמלית... אמר ר' זירא אמר רב יהודה: איצטבא שלפני העמודים נידון ככרמלית.

סוגיה נוספת (שם) מתחילה גם היא בדברי רבי יוחנן שנאמרו "כי אתא רב דימי". בסוגיה זו אנו רואים פעם ראשונה התייחסות לכרמלית בהגדרות שאינן שימושיות כי אם מספריות:

אמר רבה דבי רב שילא כי אתא רב דימי אמר רבי יוחנן: אין כרמלית פחותה מארבעה. ואמר רב ששת: ותופסת עד עשרה.

למסקנת סוגיה זו אין כרמלית שרחבה פחות מארבעה טפחים, ואין אויר הכרמלית ככרמלית אלא עד עשרה טפחים.

2. סוגיות נוספות

סוגיה נוספת על כרמלית מופיעה לפני הדיון בברייתא שלנו. בדף ו, א דנה הגמרא על ברייתא זו: "ת"ר: המוציא מחנות לפלטיא דרך סטיו - חייב. ובן עזאי פוטר". ומסבירה הגמרא לבסוף שמדובר כאן במי שמוציא מרה"י לרה"ר דרך צדי רה"ר. למסקנת הסוגיה צדי רה"ר נחשבים ככרמלית לדעת חכמים בכל מקרה, ואילו לדעת ר' אליעזר בן יעקב רק כאשר יש חפופי (יתידות המונעות פגיעה בכותל).

עוד יש להוסיף את המקומות שהם רשות הרבים, אך כיון שאינם דומים לדגלי מדבר אין הם רשות הרבים מהתורה. בדף צח, א אומרת הגמרא: "האמר רב שמואל בר יהודה אמר רבי אבא א"ר הונא אמר רב: המעביר חפץ ד' אמות בר"ה מקורה - פטור, לפי שאינו דומה לדגלי מדבר" (וכן מוזכר הדבר בדף ה, א).

בדף צט, א לומדת הגמרא שרוחב רשות הרבים הוא שש עשרה אמות. מכאן שרשות הרבים שאינה ברוחב זה או שהיא מקורה אינה רשות הרבים, וממילא הוי כרמלית.

3. סיכום

נערוך את רשימת כל המקומות שהוגדרו ככרמלית לפי חלוקת הופעתם בברייתא ובגמרא: **הברייתא:** בקעה, ים, איסטוונית, כרמלית - קרן זוית, איסקופה.

סוגיות הגמרא על הברייתא: בין עמודים, איצטבא שבין העמודים ואויר כרמלית.

סוגיה נוספת - מחלוקת תנאים: צדי רה"ר.

מסקנות מהגדרת רה"ר: רה"ר מקורה ודרך שאין בה שש עשרה אמה.

ניתן לערוך רשימה זו בחלוקה אחרת לפי אופיים של המקומות השונים:

מקומות עצמאיים: בקעה, ים, כרמלית (לפי פירושה הפשוט).
מקומות שהם בגבולות רה"ר: קרן זוית, בין עמודים ואיצטבא, צדי רה"ר.
רה"ר שאינה רה"ר: רה"ר מקורה, ורה"ר שאינה רחבה טז' אמה.
שונות: איסטוונית, איסקופה.

כמה נקודות עולות מסקירה זו:

- א.** לכאורה, כל המקומות שמצאנו קשורים לרשות הרבים (רה"ר שחסרה תנאי מסוים; גבולי רה"ר; בקעה או ים שהם רשות של הרבים אך אינן רשות הרבים לשבת).
- ב.** הברייתא אינה מונה כלל מקומות שהם בגבולות רשות הרבים, או שהם רה"ר שאינה מהתורה. איסטוונית צריכה עדיין הסבר. קרן זוית אמנם נלמדת מהברייתא, אך יש לזכור שלפי הפירוש הפשוט כרמלית היא גם כן שדה או חורש, כלומר, אחד מהמקומות העצמאיים שאינם רשות הרבים.
- ג.** על כל המקומות המנויים בברייתא, וכמו כן על רשות הרבים שחסרה תנאי מהתורה, לא מצאנו מחלוקת. על הדברים בגבולות רה"ר יש מחלוקות. זאת מלבד קרן זוית.

לכל זה יש להוסיף את ההבחנה בין כרמלית וְכַרְמְלִית: כפי שכבר ראינו, ברמב"ם ישנם מקומות הקרויים כרמלית וישנם המכונים כְּכַרְמְלִית. הגמרא מקפידה בכמה מהדוגמאות לומר לשון מיוחדת זו. כך אומרת הגמרא לגבי קרן זוית: "... כיון דלא ניחא תשמישתיה **כי כרמלית** דמי". וכן לגבי העמודים: "כי אתא רב דימי א"ר יוחנן: בין העמודין נידון **ככרמלית**. מ"ט? אף על גב דדרסי בה רבים, כיון דלא מיסתגי להו בהדיא **ככרמלית דמיא**". ושוב חוזרת הגמרא ואומרת: "איצטבא שלפני העמודים נידון **ככרמלית**". בכל המקומות הללו הקפידה הגמרא רק לדמותם לכרמלית ולא אמרה סתם שהם כרמלית.

ד. הצעה לביאור שיטת הרמב"ם

1. מבוא

העלינו כבר בתחילת הדברים שישנן שתי אפשרויות להגדיר את הכרמלית. ההגדרה האחת מדברת על כל המקומות הדומים לרשות הרבים. ההגדרה השנייה מתייחסת לכל המקומות שאינם רשויות דאורייתא בין רשות הרבים ובין רשות היחיד. והנה מדברי הרמב"ם בהלכה ד עולה בפשטות שהסכים הוא להגדרה האחרונה. שהרי בהלכה זו מתאר הוא את הכרמלית בשלוש דוגמאות שהן מקבילות בבירור לשלוש הדוגמאות של הלכה א, שם כתב:

ואי זו היא רה"י? **תל** גבוה עשרה טפחים ורחב ארבעה טפחים על ארבעה טפחים או יתר על כן. וכן **חריץ** שהוא עמוק עשרה ורחב ארבעה על ארבעה או יתר על כן. וכן **מקום** שהוא מוקף ארבע מחיצות גבהן עשרה וביניהן

ארבעה על ארבעה או יתר על כן.

במקביל לכך כתב כאן אותה הלשון ממש על תל וחריץ שרחבים ארבעה אך גובהם רק משלושה ועד עשרה, וכן על מקום שהוקף במחיצות שגובהן משלושה ועד עשרה. כלומר בהתאמה להגדרות של רשות היחיד, ישנם מקומות שאינם עומדים בקריטריונים של רשות היחיד ולכן הם כרמלית.

זאת ועוד. כפי שכבר אמרנו, בניגוד לשאר הראשונים מבאר הרמב"ם את הדוגמה של קרן זווית כך: "והוא המקום שמוקף שלוש מחיצות והרוח הרביעית רה"ר". נראה שאף דוגמה זו היא בגדר של רשות היחיד שאינה גמורה. כלומר יש בהלכה זו שתי כרמליות שהן רשות יחיד שאינה מושלמת. הראשונה עקב גובה המחיצות והשנייה עקב מספר המחיצות.

שתי הדוגמאות הנותרות שבהלכה ד הן הימים והבקעה. אלו הן אותן הדוגמאות שהגדרנו לעיל כמקומות עצמאיים. עתה ניתן לומר שאלו הן הדוגמאות המקבילות לרשות הרבים. כפי שרשות היחיד מיוצגת כאן על ידי הדוגמאות המקבילות לה, כך רשות הרבים מיוצגת כאן בדוגמאות המקבילות לה. הימים והבקעה הם מקומות פתוחים לרבים ואינם שונים לכאורה ממדבריות יערות ושדות. המדבריות היערות והשדות הם רשות הרבים. הבקעה והים לעומתם דומים מאוד לרשות הרבים, אך בכל זאת אינם עונים על הדרישות של רשות הרבים, ולכן הם כרמלית.

בפירוש המשנה בראש המסכת מגדיר ומדגים הרמב"ם את ארבע רשויות שבת. בנוגע לכרמלית מוצאים אנו שני דברים חשובים.

- א. ההגדרה של כרמלית היא מקום שאינו רשות היחיד גמורה ואינו רשות הרבים גמורה.
- ב. הדוגמאות שנותן הרמב"ם לכרמלית הן כולן מקבילות דווקא לרשות היחיד. כך לשונו בפירוש המשנה:

... והשלישי הוא הכרמלית, והוא המקום שלא נשלמו בו תנאי רשות הרבים ולא תנאי רשות היחיד. ושיעורו כמו שאבאר, והוא **כל מקום שיש בארכו ארבעה טפחים וברחבו ארבעה טפחים או יותר, וגבהו שלושה טפחים או יותר על כן עד עשרה טפחים הרי זה כרמלית, בין שהיה חריץ בארץ או עמוד עומד על פני הארץ, אלא אם כן היה גובה העמוד העומד תשעה טפחים דוקא הרי הוא רשות הרבים לפי שבני אדם משתמשין בו ונעזרין בו כשנושאים משא על גבם. אבל פחות מתשעה טפחים עד שלשה הרי הוא כרמלית, וכן יותר מתשעה טפחים עד עשרה. אבל אם נשלמו העשרה טפחים הרי זה נעשה רשות היחיד שהרי נשלמו בו כל תנאיה. ואם היה פחות משלשה טפחים הרי הוא כרשות הרבים, לפי שכלל הוא אצלנו בכל התורה כל פחות משלשה כלבוד דאמי. במה דברים אמורים? כשיש באותו המקום ארבעה טפחים אורך וארבעה טפחים רוחב, לפי שכלל הוא - אין כרמלית**

פחותה מארבעה. וכן כל מקום שיש לו שלש מחיצות בלי תקרה ורוח רביעית לצד רשות הרבים הרי זה כרמלית, והוא שיהא שם ארבעה על ארבעה.

דבריו בפירוש המשנה מוכיחים שדוגמאות אלו שבהן פתח את הלכה ד אינן מקריות, ובהן ראה את הדוגמאות היסודיות של הכרמלית. אף הדוגמה של קרן זוית מובאת כאן, וכפי שהסברנו, הרי זו דוגמה נוספת של רשות היחיד שאינה מושלמת. הרמב"ם למד שחכמים גזרו על המקומות שאינם רשות היחיד גמורה ואינם רשות הרבים גמורה שיהיו כרמלית. הים והבקעה הם מקומות שאינם רשות הרבים גמורה. הדוגמאות הללו של מחיצות שאין בגובהן עשרה טפחים או רשות שאין לה ארבע מחיצות הן רשויות היחיד שאין גמורות.

לאחר מנתו בהלכה ד את כל הדוגמאות הבסיסיות של כרמלית, הוסיף בהלכה ה לתחום את העומק והגובה של הכרמלית. כל אחת מהכרמליות הללו יש לה עומק ואפילו מאה אמה וגובה עד עשרה טפחים.

בהלכה ו מנה הרמב"ם את כל המקומות המובאים בגמרא שאינם ממש כרמלית אך נחשבים ככרמלית. מקומות אלו אינם עונים על המידות או האפיונים של הדוגמאות היסודיות. אף על פי כן מקומות אלו נידונים גם ככרמלית מסיבות שהסבירה הגמרא. חלוקה זו עשה הרמב"ם בעקבות דיוקו בלשון הגמרא. כפי שצינינו, הקפידה הגמרא בדוגמאות מסוימות לומר שהן **ככרמלית דמו**. מכאן שאין אלו הדוגמאות היסודיות של כרמלית, אלא שראו חכמים מקום להחיל אף עליהן דין של כרמלית. כמו כן הראינו שבכל הדוגמאות הללו ישנן מחלוקות. לעומת זאת בדוגמאות המובאות בהלכה ד לא מצינו מחלוקת. מכל זאת הסיק הרמב"ם שיש הבדל עקרוני בין המקומות הקרויים 'כרמלית', לבין המקומות המכונים 'ככרמלית'. כשבוחנים את הדוגמאות שבגמרא וכינוייהן, רואים בבירור שרק הדוגמאות שנתחדשו על ידי האמוראים, הן המכונות ככרמלית ורק לגביהן מצינו שיש מחלוקות¹⁵.

חריגה אחת אנו מוצאים בהקשר זה והיא קרן זוית. מצד אחד קרן זוית היא דוגמה הנמצאת בגמרא ואינה ידועה לנו מהברייתא, אך מצד שני זו דוגמה שהגמרא מדייקת מהברייתא, ואפשר לומר שלפי הגמרא קרן זוית היא אחת מהדוגמאות של הברייתא. כמו כן, על קרן זוית אומרת הגמרא לשון 'כי כרמלית דמיא', כאותן דוגמאות שאין עיקר הכרמלית, אך יש לשים לב שבקרן זוית לא מצינו מחלוקת, וזו דוגמה מוסכמת.

¹⁵ יוצאת מהכלל היא האיטבא שלפי שתי הדעות בסוגיה (המובאת לקמן בעמוד הבא) היא נחשבת ככרמלית.

2. קרן זוית

הגמרא בדף ז, א דנה בפירוש המילה כרמלית שבברייתא:

והכרמלית - אטו כולהו נמי לאו כרמלית נינהו? כי אתא רב דימי א"ר יוחנן:
לא נצרכה אלא לקרן זוית הסמוכה לרה"ר, דאע"ג דזימנין דדחקי ביה רבים
ועיילי לגוה, כיון דלא ניחא תשמישתיה כי כרמלית דמי.

כפי שנאמר לעיל, מעוררת סוגיה זו קשיים במיוחד לאור הסיווג של הכרמליות שהצענו לשיטת הרמב"ם. אמנם הקשיים בסוגיה זו בולטים אף ללא סיווג זה. הגמרא מסבירה שקרן זוית על אף שלפעמים נדחקים בה הרבים, כיון ששימושה אינו נוח נחשבת ככרמלית. הסבר זה מציב את קרן זוית במישור אחד עם הדוגמאות הנוספות המוזכרות בגמרא תחת הסבר זה. בין העמודים ואיצטבא מוסברים בגמרא בדיוק כך:

כי אתא רב דימי א"ר יוחנן: בין העמודין נידון ככרמלית. מ"ט? אף על גב
דדורסי בה רבים, כיון דלא מסתגי להו בהדיא ככרמלית דמיא. אמר ר' זירא
אמר רב יהודה: איצטבא שלפני העמודים נידון ככרמלית. למ"ד בין

העמודים - כ"ש איצטבא; למ"ד איצטבא - איצטבא הוא דלא ניחא תשמישתיה, אבל בין העמודים דניחא תשמישתיה לא. לישנא אחרינא: אבל בין העמודין, דזימנין דדרסי ליה רבים - כרה"ר דמיא.

בדף ז, ב בדין חורי רשות הרבים אומרת הגמרא:

חורי רה"ר - אביי אומר: כרה"ר דמו. רבא אומר: לאו כרה"ר דמו. א"ל רבא לאביי: לדידך דאמרת חורי רה"ר כרה"ר דמו, מ"ש מהא דכי אתא רב דימי א"ר יוחנן: לא נצרכה אלא לקרן זוית הסמוכה לרה"ר? ותיהוי כחורי רה"ר! **התם לא ניחא תשמישתיה הכא ניחא תשמישתיה.**

לאור זאת יש להקשות מספר קושיות:

- א. התוספות וראשונים נוספים¹⁶ מעירים על העובדה שדווקא קרן זוית נלמדה מכרמלית של הברייתא, ומקשים הם שגם צדי רשות הרבים יכולה הגמרא ללמוד מהברייתא. התוספות מתרצים שלא אמרה כך הגמרא כיון שבצדי רשות הרבים נחלקו התנאים. ואפילו בצדדים שיש להם חפופי הרי הם כרשות הרבים אליבא דרבי אליעזר¹⁷.
- ב. אנו רואים שבכל הדוגמאות בהן נידון מקום מסוים ככרמלית מחמת ששימושו אינו נוח נחלקו אמוראים או תנאים. כך בצדי רשות הרבים, כך בעמודים וכך גם בחורי רשות הרבים. במה שונה קרן זוית שלגביה יש תמימות דעים שהיא ככרמלית?
- ג. יתר על כן, בסוגיה בדף ז, ב בענין חורי רה"ר נדחקים אנו לחלק חילוקים רבים בין הרמות השונות של נוחות השימוש. כבר בגמרא נאמר שקרן זוית פחות נוחה לשימוש, לפי אביי, מאשר חורי רשות הרבים. התוספות בד"ה התם מוסיפים, שלדעת רבנן בצדי רשות הרבים, על אף שנוחים הצדדים לשימוש יותר מקרן זוית בכל זאת אינם נוחים כמו חורי רשות הרבים שהם הנוחים ביותר. כלומר יש לדרג את שלושת המקומות הללו כך: חורי רשות הרבים הם הנוחים ביותר לשימוש. צדי רשות הרבים נוחים פחות ולכן בהם נחלקו חכמים ורבי אליעזר. קרן זוית היא הפחות נוחה מכולם ולכן אין חולק שהיא ככרמלית.
- ד. אמנם כל זה אליבא דאביי. אך רבא חולק, וצריך להבין לפי רבא, כיצד חורי רשות היחיד שהם הנוחים ביותר לשימוש נידונים ככרמלית, ואילו על צדי רשות הרבים נחלקו חכמים ורבי אליעזר? לשיטת התוספות יש צורך לומר שרבא אמר דבריו אליבא דרבנן.
- ה. בסוגיית העמודים והאיצטבא אומרת הגמרא בלישנא קמא כי למאן דאמר "איצטבא... נידון ככרמלית", בין העמודים נחשב רשות הרבים, כיון דניחא תשמישתיה. גם כאן נזדקק לחלק ונהא מחויבים לומר שיש בין העמודים שימוש נוח יותר מאשר בקרן זוית. וזה חילוק שאינו פשוט.

16. דף ז, א תוד"ה לא, וראה רשב"א שם.

17. השוה לסוגיה המקבילה עירובין צד, א וראה שם דברי תוספות ד"ה אבל.

ו. מכל הסוגיות הללו עולה שההגדרה של כרמלית תלויה בנוחות השימוש. ולכאורה יש להקשות שנתנו חכמים דבריהם לשיעורים. האם קרן זוית שאינה כל כך צרה והשימוש בה נוח, תהיה רשות הרבים?¹⁸

שיטת בעל המאור

שיטה מיוחדת בענין קרן זוית מציע בעל המאור¹⁹. לדבריו, דווקא קרן זוית היא עיקר הגזירה של כרמלית ובגללה גזרו חכמים דין כרמלית על כל שאר המקומות:

'והכרמלית - אטו כולו לאו כרמלית ניהו? כי אתא רב דימי אמר: לא נצרכה אלא לקרן זוית הסמוכה לרשות הרבים'. כלומר, זו היא עיקר כרמלית שגזרו עליה חכמים, משום דזימנין דדחקי רבים ועיילי להתם ומתחזיא כרשות הרבים. ושוייה כרמלית משום דלא ניחא תשמישתא. וכולהו הנך אחריינתא משום לתא דהך גזרו רבנן בהו, וזו היא העיקר הגזרה.

פרשנות זו לסוגיה בוודאי אינה פשוטה, אך יש לנסות להבין מה הביא את בעל המאור לפרש בדרך זו. כדי להבין את שיטתו יש לברר היטב את דבריו. הגמרא אומרת על קרן זוית: "דאע"ג דזימנין דדחקי ביה רבים ועיילי לגווה...". לפי בעל המאור משפט זה בא להסביר את המניע לגזירתם של חכמים בכרמלית. כיון שלפעמים נדחקים אנשים רבים לקרן זוית, הרי שהיא נראית כרשות הרבים, ולכן יש לגזור עליה איסור. אמנם כיון שאין השימוש בה נוח אין קרן זוית נעשית רשות הרבים ממש על אף שימוש הרבים בה. אולם אין זה הפירוש הפשוט בדברי הגמרא! לפי פשוטם של דברים, משפט זה אינו בא לתת טעם לגזירה, אלא להסביר את ההוה אמינא לדון קרן זוית שתהיה כרשות הרבים (אלא שהיא בכל זאת כרמלית כיון שהשימוש בה אינו נוח).

את דבריו מסיים בעל המאור כך: "וכל הנך אחריינתא משום לתא דהך גזרו רבנן בהו, וזו

18. אמנם יתכן שכך צריך לומר לפי פשוטם של דברים, ובעיקר לפי שיטת התוספות בסוגיות. וצריך לומר שקרן זוית אינה מוגדרת על פי צורתה אלא על פי נוחות השימוש בה, ובדרך כלל קרן זוית היא כפי שהתייחסה אליה הגמרא. לפי זה, אם ישנו מקום שאף הוא קרן זוית אלא שהוא רחב דיו ורבים משתמשים בו, יידון מקום זה על פי השימוש בו ולא על פי שמו. אמנם על הדוגמאות האחרות כמו צדי רה"ר ובין העמודים קשה פחות. ראשית מפני שמצינו מחלוקת במקומות הללו, ושנית מפני שבין העמודים הוא מקום מוכר וידוע שדווקא עליו מדובר. אף צדי רה"ר זוהי מציאות קבועה שהרי לכל רחוב או דרך יש גם צדדים, ובאופן טבעי הרבים הולכים באמצע ולא מתחככים בכתלים. לפי התוספות יש לומר שאף קרן זוית היא בדרך כלל בעלת רוחב כזה שאינו מאפשר שימוש נוח. בדרך אחרת אפשר לומר שקרן זוית תמיד היא מקום שניתן להדחק אליו בשעת הדוחק אך אין נכנסים אליה שלא מפני סיבה מיוחדת. כיון שכך אין היא משמשת את הרבים בדרך כלל. אמנם אם כך שוב קשה להסביר במה שונה קרן זוית מצדי רה"ר או מבין העמודים.

היא עיקר הגזרה". ונראה שכוונתו היא שכל גזירת כרמלית לא נגזרה אלא עקב קרן הזוית. דבר זה תמוה ביותר שהרי הברייתא מנתה ים, בקעה ואיסטוונית, ולא מנתה קרן זוית בהדיא²⁰! ועוד, כיצד ניתן להבין שקרן זוית שהיא מציאות נדירה יותר משאר הדוגמאות של כרמלית דווקא היא מקור כל הגזירה? וכן קשה דקדוק לשון הגמרא שאמרה "כי כרמלית דמיי" משמע שאין קרן זוית אלא רק כמו כרמלית ובוודאי שאין היא עיקר הכרמלית.

יתכן שהיסוד לדרכו המיוחדת של בעל המאור היא המילה 'כרמלית' שבברייתא. נראה שהוא הבין שאם הגמרא מסבירה שכרמלית של הברייתא זו קרן זוית, משמע שקרן זוית היא הכרמלית העיקרית, וממנה פינה ויתד לכל הכרמליות האחרות. מעתה, לא רק שלא קשה עליו שאין קרן הזוית מנויה בברייתא, אלא אדרבה מנויה היא בברייתא ואף בשם המכובד ביותר - כרמלית! כלומר, כרמלית היא קרן זוית. שאר הראשונים יסבירו שאין כוונת הברייתא שקרן זוית היא הקרויה כרמלית, אלא שהמילה כרמלית של הברייתא נשנתה כדי ללמוד ממנה ולרבות את קרן הזוית.

שם אף קושיה נוספת השפיעה על הבנתו של בעל מאור בסוגיה: כפי שכבר אמרנו, הפירוש הפשוט למילים: "דאע"ג דזימנין וכו'..." הוא, שהן ההוה אמינא שקרן זוית תהיה רה"ר. והרי קרן זוית אינה עומדת בהגדרות של רה"ר! ואין כלל מקום להוה אמינא כזאת! מכאן הגיע בעל המאור להבנה שמשפט זה בגמרא בא להסביר מדוע יש לגזור דין כרמלית על קרן זוית. כיון שנדחקים בה רבים יש מקום לאסור בה משום גזירה אטו רה"ר. לאחר שמציעה הגמרא הסבר זה היא מסייגת את הדברים (כדי שלא נחשוב שיש מקום להגדיר קרן זוית כרשות הרבים) ואומרת: "כיון דלא ניחא תשמישתיה כי כרמלית דמיי". כלומר, קרן זוית שנדחקים בה רבים דומה לרשות הרבים, אך כיון שאין השימוש בה נוח אין היא רשות הרבים ממש, אלא שיש לגזור עליה גזירת כרמלית.

מעתה אף נוצר הבדל ברור בין הגדר של 'לא ניחא תשמישתיה' שנאמר לגבי קרן זוית, לבין הגדר הזו שנאמר בהקשר של העמודים והאיצטבא. שם מדובר במקום שהוא רשות הרבים מצד עצמו, ורק חוסר הנוחות בשימוש מוריד ממנו שם רשות הרבים. כיון שכך, נחלקו האמוראים בגדר המדויק של דין זה. ואילו קרן זוית אינה רשות הרבים כלל, ולכן אין מקום למחלוקת, ואין דוגמה הדומה לדוגמאות האחרות שלגביהן נאמר דין 'דלא ניחא תשמישתיה'.

19. בדף ב, א בדפי הרי"ף.

20. ניתן להציע ביאור אחר בדברי בעל המאור שאין כוונתו לדוגמאות של הברייתא כי אם רק לאותן כרמליות שנוספו בגמרא: צדי רה"ר בין העמודים וכיו"ב. אך אין הסבר כזה מתיישב עם פשוטות לשונו: "יוזו היא עיקר הגזרה".

נותר לנו לענות על השאלה המהותית: מהו ההיגיון לומר שקרן זוית היא מקור הגזירה של כרמלית. ושמה יש להסביר את שיטתו של בעל המאור, שאינה רק על קרן זוית, כי אם על כל הדוגמאות של המקומות הנמצאים בגבולות רשות הרבים. צדי רשות הרבים, קרן זוית, בין העמודים וכן רשות הרבים שאינה רחבה טז' אמה או המקורה. קרן הזוית היא דוגמה לכל מכלול המקרים שהם בגבולות רשות הרבים ודומים מאוד לרשות הרבים, שחכמים ראו צורך לגזור עליהם איסור. אם נפרש כך את כוונתו, נרוויח שברוב המקומות הללו אומרת הגמרא שלא ניחא תשמישתיה על מנת להסביר כי על אף שבעצם אלו מקומות שיש לרבים שימוש בהם וזוהי סיבת איסורם, אין לדונם כרשות הרבים כיון שלא נוחים הם לשימוש כרשות הרבים.

לקושי אחד לא מצאנו פתרון והוא לשון הגמרא: "כי כרמלית דמי". לכן יש לומר, שלא חש לכך בעל המאור או שמה לא גרס כך בגמרא²¹.

הבנת הרמב"ם בקרן זוית

אין ספק שהרמב"ם דקדק בלשון הגמרא שקראה למקומות מסוימים רק ככרמלית. כמו כן, אין ספק שעיקר גזירת כרמלית לשיטתו אינה דווקא מקום מסוים כי אם כל אותם מקומות שאינם רשות הרבים או רשות היחיד גמורות, כפי שהסביר בפירושו למשנה. יחד עם זאת נראה, שאף הרמב"ם למד שכרמלית המנויה בברייתא מזוהה על ידי הגמרא כקרן הזוית. ממילא אין אפשרות לומר על קרן זוית שהיא רק ככרמלית ולא ממש כרמלית.

הרש"ש על אתר (ז, א ד"ה גמרא) מעיר שלדעת הרמב"ם יכולה היתה הגמרא ללמוד מהכרמלית של הברייתא, גם את מבוי שיש לו שלוש מחיצות, או את המדבר בזמן הזה. בעקבות הערת הרש"ש, יש להוסיף קושיה בסוגיה זו: הרי ישנם מקומות נוספים שיכולים היינו ללמוד מהמילה כרמלית, כגון רשות הרבים מקורה או שאין בה טז' אמה. ואם כך שוב קשה מדוע בחרה הגמרא דווקא את קרן זוית.

על כל פנים, מהערת הרש"ש אנו למדים, כי הוא הבין שאין לזהות בין קרן זוית של הגמרא, לבין מקום מוקף שלוש מחיצות שהוא כרמלית לפי הרמב"ם. אולם הרמב"ם אומר במפורש על קרן זוית: "והוא המקום שמוקף שלוש מחיצות, והרוח הרביעית רשות הרבים, כגון מבוי שאין לו לחי או קורה ברוח רביעית". כלומר, הרמב"ם לא דחה את הגמרא שלפנינו על קרן זוית כי אם למד אותה באופן שונה.

מקצת ראיה לכך שניתן לזהות בין המונח קרן זוית לבין הציור של הרמב"ם, ניתן להביא

21. בדברי בעל המאור מצוטטת הגמרא באופן חלקי ומילים הללו אינן מוזכרות. לו נמצא לכך סעד בכתבי יד היה מקום להשערה שבגרסתו היה כתוב: 'כרשות הרבים דמי'. גרסה כזו היתה מסבירה יותר מכל את פשר שיטתו של בעל המאור.

מהלכות תפילה ח, ז, שם פוסק הרמב"ם את דין צירוף למנין בחצר שנפרצה לחצר אחרת:

וצריך להיות העשרה כולן במקום אחד, ושליח ציבור עמהן במקום אחד. חצר קטנה שנפרצה במלואה לחצר גדולה והיו תשעה בגדולה ויחיד בקטנה - מיצטרפין. תשעה בקטנה ויחיד בגדולה - אין מצטרפין. ציבור בגדולה ושליח ציבור בקטנה - יוצאין ידי חובתן. ציבור בקטנה ושליח צבור בגדולה - אין יוצאין ידי חובתן, שהרי הוא מופלג מהן ואינו עמהן במקום אחד. מפני שיש בגדולה פסין מכאן ומכאן הרי היא כמו מופלגת מן הקטנה, ואין הקטנה מופלגת מן הגדולה אלא הרי היא כקרן זוית שלה.

הציור שמדובר עליו כאן, הוא בדיוק הציור של קרן זוית כפי שהבין הרמב"ם אצלנו. בפירוש המשנה עירובין ט, ב מסביר הרמב"ם ואף מצייר:

חצר גדולה שנפרצה לקטנה, כצורה זו שלא נשאר לקטנה אלא שלושה כתלים, אבל הגדולה יהיה לה מקום הפרצה כעין פתח אחר כמו שמתבאר מה הציור שציירנו. [עייין שם ציורו של הרמב"ם].

באותה המשנה בסיפא נמצאת המחלוקת בין ר' אליעזר לחכמים על חצר שנפרצה לרשות הרבים, שלפי חכמים היא כרמלית. וראה במגיד משנה שבת יז, ט שכתב שמשנה זו כפשוטה מורה כשיטת הרמב"ם. וכן הרמב"ם עצמו בפירוש המשנה שם מסביר שלדעת חכמים חצר זו היא כרמלית²². □ ברור מכל המקורות הללו שקרן זוית לפי הרמב"ם הוא מקום היוצא מאחד הצדדים ובעל שלוש מחיצות. נמצאנו למדים שקרן זוית היא כרמלית בגין שלוש המחיצות ולא נותר לנו אלא להבין מה הצורך בהמשך דברי הגמרא בדבר נוחות השימוש. בעל השפת אמת בחידושו כאן נדרש לביאור הגמרא שלנו לפי הרמב"ם²³ וזה לשונו:

מיהו לשון הגמרא כיון דלא ניחא תשמשתיה וכו' קשה, דהא בלאו האי טעמא נמי כיון שיש לו ג' מחיצות וודאי לא הוי רשות הרבים על כל פנים. ואפשר דנקט כן למאן דאמר דחורי רשות הרבים כרשות הרבים דמי, לכך צריך הכא לומר הטעם משום דלא ניחא תשמשתיה כדאיתא לקמן. ולפי זה אתי שפיר נמי מה דפסק הרמב"ם כרב יהודה, דבין העמודים הוי רשות הרבים. ולכאורה ללשון ב' דמפרש הטעם משום דדרסי ביה רבים היה נראה דגם בקרן זוית הוי רשות הרבים, ור' יוחנן לטעמיה אזיל, דסבירא ליה בין העמודים נמי לא הוי רשות הרבים. ואם כן הרמב"ם ושו"ע דפסקו כרב

22. לשון המשנה שם "מפני שהיא כרמלית!" וכך גרסת הרמב"ם בפירוש המשנה וכן בכת"י קופמן. לכאורה לפי כל האמור לעיל היה צריך להיות כרמלית ממש ללא כף הדמיון, וצ"ע.

23. בתחילה מציע הוא שאף הפירוש הראשון ברש"י הוא כרמב"ם, שכיון שבת אחד נכנס - נוצר שטח שיש לו שלוש מחיצות.

יהודה דבין עמודים הוי רשות הרבים, אם כן הוא הדין בקרן זוית. וגם ללשון א' בגמרא דהטעם הוא משום דניחא תשמשתיה, נראה לפרש דניחא יותר מאיצטבא, אבל שיהיה יותר ניחא מקרן זוית אין סברא. אבל למה שפירשנו אתי שפיר. דאנן דקיימא לן דחורי רשות הרבים לאו כרשות הרבים אין צורך כלל לטעם דלא ניחא תשמשתיה, אלא משום דיש לו ג' מחיצות לא הוי רשות הרבים, ולא דמי כלל לבין העמודים.

תמצית תירוצו של בעל השפת אמת היא, שדברי הגמרא שלנו המסבירים את הטעם של קרן זוית בכך שלא ניחא תשמשתיה אינם ההסבר היחיד האפשרי. הסבר זה הוא רק למאן דאמר הסובר שחורי רשות הרבים כרשות הרבים. לשיטתו, הגמרא שאלה מה ההבדל בין חורי רשות הרבים לקרן זוית ותירצה שקרן זוית לא ניחא תשמשתיה. אמנם כיון שאין אנו פוסקים כך, ממילא אין צורך כלל בכל ההסבר הזה, וקרן זוית היא כרמלית מכיון שיש לה שלוש מחיצות. עולה מכאן, שיש לפצל את הסוגיה שלנו לשני חלקים, המימרא לחוד והטעם לחוד. על השאלה בדבר הכרמלית ענתה הגמרא: "לא נצרכה אלא לקרן זוית הסמוכה לרשות הרבים". אחר כך הוסיפה הגמרא טעם: "דאע"ג דזימנן דדחקי ביה רבים ועיילי לגוה, כיון דלא ניחא תשמשתיה כי כרמלית דמי" (טעם זה נצרך דווקא למאן דאמר חורי רשות הרבים כרשות הרבים).

בדרך זו נפתרות בעיות רבות. כיון שאין הכרח לקבל את כל דברי הגמרא שבחלק השני בסוגיה, לא קשה יותר שאף לקרן זוית קראה הגמרא ככרמלית. לשון זו גם היא לא נאמרה אלא למאן דאמר המסביר את קרן זוית במישור של נוחות השימוש. אמנם המימרא ביסודה לא אמרה אלא שכרמלית האמורה בברייתא זו קרן זוית. כמו כן, אין סתירה בין הפסיקה כרב יהודה בבין העמודים לבין הפסיקה בקרן זוית כפי שמסביר השפת אמת. ואף היחס בין קרן זוית לצדי רשות הרבים אינו בעייתי. בהמשך דבריו מסביר השפת אמת שר' אליעזר הסובר שצדי רשות הרבים כרשות הרבים על אף שהשימוש בהם אינו נוח, אינו צריך לחלוק על כך שקרן זוית היא כרמלית ממש בגלל המחיצות (ולא מחמת אי נוחות השימוש בה).

הצעה נוספת להבנת הרמב"ם

שמא יש אפשרות אחרת לבאר את הסוגיה על פי דרכו של הרמב"ם, וללא צורך לחצוץ בין שני חלקי הסוגיה.

בסוגיה של חורי רשות הרבים (דף ז, ב) המצוטטת לעיל, מקשה רבא על אבבי הסובר שחורי רשות הרבים כרשות הרבים מקרן זוית: "לדידך דאמרת חורי רה"ר כרה"ר דמו, מ"ש מהא דכי אתא רב דימי א"ר יוחנן: לא נצרכה אלא לקרן זוית הסמוכה לרה"ר? ותיהוי כחורי רה"ר!". ולכאורה, אם כהרמב"ם שכל מקום המוקף שלוש מחיצות הינו כרמלית מדוע

נוזק רבא בקושייתו לדברי רב דימי בשם רבי יוחנן? והרי יכול היה לומר סתם מאי שנא מקרן זוית או מחצר שנפרצה לרשות הרבים. אף את דברי רב דימי בשם רבי יוחנן יש להוסיף ולברר: אם קרן זוית היא מקום המוקף שלוש מחיצות, וכמו חצר שנפרצה לרשות הרבים, רבי יוחנן אינו מחדש כאן דין. אם כך מה בא להשמיענו, הרי זו משנה מפורשת! האם כל כוונתו לומר שהמילה כרמלית שבברייתא פירושה מקום המוקף שלוש מחיצות? אין זה מסתבר. ובמיוחד אין זה מתיישב עם הלשון: "לא נצרכה אלא לקרן זוית..." משמעות לשון זו היא שמילה זו באה לרבות מעבר לפירושה הפשוט את קרן זוית הסמוכה לרשות הרבים.

נראה שיש להבחין בין קרן הזוית שעליה מדבר רבי יוחנן לבין כל מקום מוקף שלוש מחיצות כגון חצר שנפרצה וכדומה. המשנה בעירובין, המדברת על חצר שנפרצה, מדברת על שטח שאינו רשות הרבים, אך מכיון שגם אינו רשות היחיד שהרי מחיצתו הרביעית נפרצה - הרי הוא כרמלית. היה מקום לחלק ולומר שאם ברשות הרבים נוצרה מסיבה כל שהיא קרן זוית בעלת שלוש מחיצות לא תהיה זו כרמלית, כיון שהיא חלק מרשות הרבים וזהו מקום שהרבים משתמשים בו. רבי יוחנן בא ללמד שאף שטח מרשות הרבים אלא שיש לו שלוש מחיצות נידון ככרמלית. לדעתו, המילה כרמלית בברייתא באה לומר שאפילו קרן זוית הסמוכה לרשות הרבים שלפעמים נדחקים בה הרבים אינה רשות הרבים כי אם כרמלית. אמנם, אילו השימוש בקרן הזוית היה נוח ממש כרשות הרבים לא היו המחיצות גורמות להפקיע משם שם רשות הרבים. למה הדבר דומה לסרטיא או פלטיא שיש לה שלוש מחיצות, וכי עקב מחיצות הללו אין שם רשות הרבים עליהן? כך הדבר אף בחורי רשות הרבים. וזה לשון הרמב"ם הפוסק את דין החורים (שבת יד, י):

חורי רשות היחיד הרי הן כרשות היחיד; אבל חורי רשות הרבים אינן כרשות הרבים אלא הרי הן כפי מדתן. כיצד חור בצד רשות הרבים אם יש בו ארבעה על ארבעה וגבוה עשרה הרי זה רשות היחיד; ואם אין גבוה עשרה הרי זה כרמלית. ואם אין בו ארבעה על ארבעה הרי זה מקום פטור: והוא שגבוה שלשה, שכל פחות משלשה הרי הוא כארץ.

נמצינו למדים כי החורים שמדובר עליהם הם מקומות שמצד מידותיהם יכולים להיות רשות היחיד, כרמלית או מקום פטור. אם כן, רבא שהקשה מקרן זוית, הקשה ממצב דומה בהחלט! בשני המקומות ישנו מקום שעל פי מדותיו יש לדונו ככרמלית אלא שעקב שימוש הרבים בו יתכן שיידון כרשות הרבים. אב"י הסבור שהשימוש בחורים (על אף שיש להם מידות של כרמלית) מחיל עליהם דין של רשות הרבים, צריך להסביר מדוע לא יאמר כך גם בקרן זוית. על כך הוא עונה שהשימוש בקרן זוית אינו נוח ואילו השימוש בחורים נוח יותר. שמא יש להטעים את דבריו בכך שהשימוש בחורים אינו מהוה חריגה מההילוך ברשות הרבים, בדומה לעמוד תשעה שרבים מכתפים עליו. לעומת זאת, השימוש בקרן זוית הוא

בהידחקות אל קרן הזוית. ללא ההידחקות והחריגה מההילוך הרגיל אין אפשרות להשתמש בקרן הזוית.

ישנם מקומות אחרים שהם חלק אינטגרלי מרשות הרבים. אין להם מחיצות שמפרידות אותם להיות רשות בפני עצמה - כרמלית. אולם, מקומות הללו יתכן ולא יהיו מוגדרים כרשות הרבים עקב אי נוחות השימוש בהם. כך לגבי בין העמודים וכך לגבי צדי רשות הרבים. לרשימה זו יש להוסיף אף את רשות הרבים המקורה או שאין ברוחבה ט"ז אמה. כל המקומות הללו אינם כרמלית מצד המידות שלהם ואף אינם כרמלית עקב היותם מקומות מסוימים כמו ים או בקעה. מקומות אלו נקראים בגמרא כְּכַרְמְלִית.

הסוגיות הדנות על צדי רשות הרבים ובין העמודים דנות על מקומות מסוג זה. מקומות הנמצאים ברשות הרבים, אך מכיון שיש מניעה מסוימת משימוש נוח בהם כמו בשאר השטח של רשות הרבים, אין לדון אותם כרשות הרבים, וממילא חל עליהם דין הכרמלית. על מקומות אלו נחלקו האמוראים כיון שיש כאן דין שאינו עיקר הגזירה של כרמלית. בעיקר הגזירה אין מחלוקת וכל המקומות המנויים בהלכה ד ברמב"ם אינם עומדים במחלוקת בגמרא. אבל אותם המקומות שנחלקו בהם, הם אותם מקומות הנמצאים ברשות הרבים, שיש מי שסבור שעקב השימוש הפחות נוח שלהם אין להחשיבם כרשות הרבים. בעצם זו מחלוקת על גדרי רשות הרבים, שבעקבותיה, למאן דאמר שמקומות הללו אינם רשות הרבים, ממילא יחול עליהם דין הכרמלית.

לסיכום:

לפי הרמב"ם קרן זוית היא מקום המוקף בשלוש מחיצות, והוא כרמלית מפני שזו רשות היחיד שלא נגמרו מחיצותיה. הגמרא הסבירה שהמילה כרמלית בברייתא מכוונת לקרן זוית והיא משתלבת בכל הדוגמאות של הברייתא, שהן דוגמאות יסודיות של כרמלית. כיון שכך אין לראות בקרן זוית דוגמה מקבילה לצדי רשות הרבים או בין העמודים. כל המקומות הללו שנוספו בגמרא אינם כרמלית ממש אלא נידונים כְּכַרְמְלִית. מעתה, שוב לא קשה הבעיה שהצגנו לעיל בדבר השינויים ששינה הרמב"ם בהגדרות כרמלית וכְּכַרְמְלִית. קרן זוית היא כרמלית ואילו כל שאר הדוגמאות שנוספו בגמרא הינן כְּכַרְמְלִית.

3. עיון בסוגיה של "תופסת עד עשרה"

נותר לנו לברר את מקור הדוגמאות הראשונות של ארבע מחיצות שאינן גבוהות עשרה. נראה שרמז לנו הרמב"ם את המקור בהטעימו את ההלכה במלים: "שהכרמלית אינה תופסת אלא עד עשרה". לצורך כך עלינו לעיין בסוגיה זו (ז, א):

אמר רבה דבי רב שילא כי אתא רב דימי אמר רבי יוחנן: אין כרמלית פחותה

מארבעה. ואמר רב ששת ותופסת עד עשרה. מאי ותופסת עד עשרה? אילימא דאי איכא מחיצה עשרה הוא דהוי כרמלית ואי לא לא הוי כרמלית, ולא! והאמר רב גידל אמר רב חייא בר יוסף אמר רב: בית שאין בתוכו עשרה וקריו משלימו לעשרה: על גגו - מותר לטלטל בכולו; בתוכו - אין מטלטלין בו אלא ד' אמות! אלא מאי ותופסת עד י', דעד י' הוא דהויא כרמלית למעלה מ' טפחים לא הוי כרמלית. וכי הא דא"ל שמואל לרב יהודה: שיננא, לא תיהוי במילי דשבתא למעלה מ'. למאי הלכתא? אילימא דאין רשות היחיד למעלה מ', והאמר רב חסדא: נעץ קנה ברשות היחיד וזרק ונח על גביו אפילו גבוה מאה אמה - חייב, מפני שרה"י עולה עד לרקיע! אלא דאין רה"י למעלה מ'! מתני' היא! דתנן: הזורק ארבע אמות בכותל - למעלה מ' טפחים כזורק באויר; למטה מ' טפחים כזורק בארץ. אלא אכרמלית - דאין כרמלית למעלה מ'. ואקילו בה רבנן מקולי רה"י ומקולי רה"י: מקולי רה"י - דאי איכא מקום ארבעה הוא דהויא כרמלית, ואי לא מקום פטור בעלמא הוא; מקולי רה"י - דעד י' טפחים הוא דהויא כרמלית, למעלה מ' טפחים לא הויא כרמלית.

סוגיה זו מציעה בראשית דבריה את דבריהם של רבי יוחנן ורב ששת. רבי יוחנן אמר: "אין כרמלית פחותה מארבעה", והוסיף רב ששת: "ותופסת עד עשרה". על דברי רבי יוחנן אין הגמרא דנה. נראה שהיו דבריו של רבי יוחנן פשוטים. רש"י מסביר: "אין כרמלית פחותה מד' - רוחב, ואי לא מקום פטור הוא...". וכך אכן מסבירה הגמרא בסוף הסוגיה: "דאי איכא מקום ארבעה הוא דהויא כרמלית, ואי לא מקום פטור בעלמא הוא". על דברי רב ששת הגמרא מקשה: "מאי ותופסת עד עשרה? אילימא דאי איכא מחיצה עשרה הוא דהוי כרמלית ואי לא לא הוי כרמלית". ודוחה זאת מיד: "ולא! והאמר רב גידל וכי". על אף דחיית הגמרא מעוררת הצעה זו קושי גדול. הרי אין כרמלית בעלת מחיצות של עשרה טפחים. אדרבה, אם מקום מוקף עשרה הרי הוא רשות היחיד גמורה!

שיטות הראשונים בסוגיה

רש"י מבאר הצעה זו לאור שיטתו המיוחדת בקרפף. לשיטתו, קרפף שלא הוקף לדירה והוא יתר על בית סאתיים הרי הוא כרמלית ממש ואינו רשות היחיד. ממילא לרש"י יש דוגמה של כרמלית בעלת מחיצות בגובה עשרה טפחים. התוספות מקשים על רש"י שקרפף זה הוא רשות היחיד מדאורייתא²⁴ (ואינו כרמלית אלא מגזירה שגזרו על רשות היחיד הזו), ולא

24. ברמב"ן ובריטב"א הקשו כך. והוסיפו, שמהברייתא היתה הגמרא יכולה להקשות שחריץ או גדר בגובה עשרה זוהי רשות היחיד גמורה. ובריטב"א הוסיף, כי פשיטא שחריץ של הברייתא הוא גם בתוך רשות הרבים.

היה צורך להקשות מרב גידל. קושיה נוספת שמקשים התוספות היא: הרי לשון הגמרא "דאי איכא מחיצה עשרה... ואי לא לא הוי כרמלית", כלומר, שמחיצות בגובה עשרה הן נתון הכרחי לכרמלית ואם אין מחיצות עשרה אין זו כרמלית. וכיצד ניתן לומר זאת? הרי ים ובקעה אין להם מחיצות עשרה! לכן, מבארים התוספות בשם ר"י את כוונת הגמרא כך:

אלימא עד דאיכא מחיצות י' - היינו אויר הראוי למחיצות עשרה, לאפוקי בקעה מסוככת בפחות מי' על גבי קונדסין - דלא הוי כרמלית, כיון דאין גבוהה י'.

כלומר, ההוה אמינא של הגמרא היא שכרמלית שאוירה הוא פחות מעשרה טפחים, כגון שיש לה קירוי הנמוך מעשרה, אינה נחשבת כרמלית. גם פירוש התוספות אינו פשוט בסוגיה. הרמב"ן הקשה על פירושם שלשון הגמרא אינו אויר מחיצות כי אם מחיצות. וברור שפשט לשון הגמרא מורה על מחיצות ממש. ותיירץ הרמב"ן לשיטתם שמפני הקושיה מרב גידל המדבר על אויר מחיצות נקטה הגמרא לשון מחיצות. ואכן ניכר שכל שיטת התוספות בנויה על הקושיה מרב גידל. הסבר כזה בלשונו של רב ששת "ותופסת עד עשרה" אינו הסבר מרווח כלל. הרמב"ן וכן הריטב"א פירשו פירוש שלישי בסוגיה. הם הציעו שבהוה אמינא הגמרא מדברת על כרמלית שהיא רשות היחיד שאינה גמורה במחיצותיה, כגון מקום מוקף שתי מחיצות (למאן דאמר שלוש מחיצות הוי רשות הרבים מדאורייתא), או שלוש מחיצות בלבד. על כך הניחה הגמרא, שרב ששת אומר שאין מקום כזה נחשב כרמלית אלא אם אותן שלוש מחיצות יש בגובהן עשרה טפחים. בהוה אמינא כזו יש היגיון כיון שיש כאן מקום שאינו רשות היחיד עקב חסרון במספר המחיצות: שמה אין זה כרמלית אלא אם המחיצות הקיימות הן בגובה עשרה כמו דין רשות היחיד. אמנם גם על פירוש זה קשה קושיית התוספות, שהרי הגמרא אומרת: "ואי לא לא הוי כרמלית". ולפי פירושם ברור שישנן כרמליות אחרות שאינן צריכות גובה עשרה.

ביאור הסוגיה לאור דברי הרמב"ם

לפי כל הפירושים קשה מאוד להבין את קושיית הגמרא. הרי המשמעות הפשוטה של לשון הגמרא "ותופסת עד עשרה", היא שיש לכרמלית גובה מסוים - עד עשרה ולא למעלה מזה. שהרי כך הפירוש הפשוט של המילה 'עד'. כיצד זה הגיעה הגמרא לפרש את דברי רב ששת הפוך ממשמעותם הפשוטה? הריטב"א הקשה מעין קושיה זו על הראי"ה מרב גידל וזה לשונו²⁵: "וא"ת ליפרוך ליה מליש' דתופסת עד עשרה, דמשמע, דתוך עשרה הויא כרמלית. י"ל דאיך פירכא דרב גידל עדיפא ליה". □ והדברים תמוהים מאוד, שהרי אין הוא מקשה

25. ד"ה אלימא, מהדורת מוסד הרב קוק עמודה כה.

שהגמרא יכולה היתה להקשות ממקור אחר, אלא שהגמרא יכולה היתה להוכיח מלשון רב ששת עצמו שאין כוונתו למה שתולים בו. ואם כך כיצד ניתן לומר שהראיה מרב גידל עדיפה?²⁶

אבל לאור דברי הרמב"ם בהלכה ד: "איזו היא כרמלית? תל... וגובהו משלושה ועד עשרה. שהכרמלית אינה תופסת אלא עד עשרה... ", יש להקשות קושיה נוספת. הגמרא חזרה בה מההבנה של ההוה אמינא, ופירשה שכוונת דברי רב ששת היא שאויר הכרמלית הוא ככרמלית רק עד עשרה טפחים. והנה לפי הבנת הרמב"ם במשפט הזה, קשה מאוד מסקנת הגמרא. מדוע הסיטה הגמרא את הדברים לאויר הכרמלית? יכולה היתה הגמרא לבאר את דברי רב ששת, כפי שנראה שהרמב"ם הבינם, שגובה הכרמלית אינו מעשרה ומעלה אלא עד עשרה!

יתכן שלשון 'תופסת' היא שדחקה בחכמים להבין את דברי רב ששת על האויר. המילה תופסת עד עשרה היא ייחודית²⁷. לו נתכוין רב ששת לומר שגובה הכרמלית הוא עד עשרה טפחים לא היה נוקט לשון זה, כי אם לשון ברורה כמו 'ואין גובהה אלא עד עשרה'. אמנם, דיוק כזה מכביר קושי נוסף על ההוה אמינא של הגמרא: הרי הגמרא בהוה אמינא הציעה פירוש שאינו בנוי על דיוק זה. לפי ההוה אמינא הפירוש הוא שכרמלית צריכה מחיצות עשרה דווקא. לו היינו יכולים להסביר באמצעות הדיוק הזה את הסיבה להוה אמינא הבעייתית וגם את המסקנה - היה בכך דיוק מושלם. עתה, שרק למסקנה יש בדיוק זה חיזוק, עדיין תמהים אנו על ההוה אמינא, ואף יותר.

ונראה, שיש להסביר גם את ההוה אמינא וגם את המסקנה בהנחה אחרת. הנחת היסוד היא שהגמרא לא נטתה להסביר את דברי רב ששת כפשוטם. כלומר, על אף שדברי רב ששת אינם קשים וניתן להבינם כמשמעם, מחפשת הגמרא משמעות נוספת לדבריו. למגמה זו יכולות להיות שתי סיבות אפשריות:

אפשרות ראשונה - נראה היה לבעלי הגמרא שהדברים פשוטים מדי מכדי ליתד להם מימרא חדשה. לא יתכן שלכך נתכוין רב ששת.

אפשרות שנייה - יתכן שלא בדבריו של רב ששת עצמם מצאו בעלי הגמרא חסרון, אלא חפשו הם אילן להיתלות בו כדי ללמד דברים חדשים.

אם כאפשרות הראשונה, צריך לומר, שהיה נראה פשוט לאמוראים שכרמלית גובהה עד עשרה, כפי שמקשים הראשונים בסוגיה, שהרי מעשרה זו רשות היחיד. לכן חפשו הם פירוש אחר שאולי אליו נתכוון רב ששת. בהוה אמינא הם הציעו פירוש קשה שנדחה על ידי

26. ושם יש להסביר את הדברים בכך, שלגמרא היתה כוונה מיוחדת להביא את דברי רב גידל, ורק לשם כך העלתה הוה אמינא קשה בדברי רב ששת.

27. כאן המקום היחיד שהגמרא משתמשת בלשון זו.

הראיה מרב גידל. למסקנה, חפשו שוב משמעות שאינה מפורשת בברייתא ולכן הסבירו כי מדובר על אויר הכרמלית. אם כאפשרות השנייה, הרי שאין צורך כלל להסביר מה קשה בדבריו של רב ששת. כל שצריך לומר הוא, שמטרת הגמרא היתה ללמדנו שאויר הכרמלית, כמו אויר רשות הרבים, תופס רק עד עשרה.

ונראה שהרמב"ם למד את הסוגיה באחת משתי דרכים אלו. אם הבין הרמב"ם כאפשרות השנייה, ברור שפשט דברי רב ששת הוא כפי שהביאם הרמב"ם. לכן פסק בהלכה ד שכרמלית היא בגובה משלושה עד עשרה, והביא את דברי רב ששת כלשונם מיד על אתר. אחר כך בהלכה ה פסק את דין האויר שנלמד על ידי הגמרא מדברי רב ששת. אמנם יתכן שהרמב"ם הבין כאפשרות הראשונה שהצענו. אלא שאם כך קשה עליו שחזר והביא את דברי רב ששת במובנם הפשוט, פירוש שהגמרא דחתה! ונראה שיש מקום לישב את הדברים לאור פירוש הגאונים על הברייתא של ארבע רשויות. באוצר הגאונים²⁸ □ מובא מספר העתים כך :

ובתשובות לגאון: ד' רשויות לשבת - מאי פירושה? כך אמרו חכמים פירושן: ד' פנים של רשויות יש לשבת - רה"י ורה"ר, כרמלית ומקום פיטור. רה"י - בדין הוא שהיה צריך לומר בית של יחיד וחצר של יחיד, למה אמר חריץ עמוק יוד טפחים ורחב ד' גדר גבוה י' ורחב ד'! **אלא הללו שנים שיש לספקו בכרמלית, ואצ"ל בית של יחיד וחצר של יחיד...**

נמצינו למדים שהיה מקום לטעות ולחשוב, שתל או חריץ אפילו גבוהים עשרה ורחבים ארבעה, אם הם ברשות הרבים, יהיו כרמלית ולא רשות היחיד²⁹ □. מעתה אין זה מופרך להניח שבזה יש הבדל בין רב ששת לסתמא דגמרא. רב ששת הבין שיש מקום לטעות ולהבין את הברייתא על חריץ ותל דווקא כשהם של יחיד, ולא ברשות הרבים (ומכאן היה יוצא שתל וחריץ ברשות הרבים הינם כרמלית). כיון שכך, אמר הוא את דבריו - ללמד שכרמלית היא מקום שיש ברחבו ארבעה וגובהו עד עשרה. הגדרה כזו לכרמלית לא נאמרה בברייתא, והוספתה על ידי רב ששת מוציאה מכלל טעות. מעתה שרב ששת הגדיר כרמלית גם על פי מידות מדוייקות, ברור שכל מקום שרחבו ארבעה וגובהו למעלה מעשרה הוא רשות היחיד, ואין כרמלית תופסת אלא עד עשרה. הסבר זה מבאר את לשונו המיוחדת של רב ששת: "ותופסת עד עשרה" - כיון שמטרתו העיקרית היא להגדיר את רשות היחיד, בא רב ששת לומר: דע שכרמלית תופסת רק עד עשרה, וממילא מעל עשרה לעולם יהיה רשות היחיד.

28. חלק התשובות עמוד 1.

29. השוה חידושי הריטב"א דף ו, א ד"ה איזהו. אמנם שם לא ברור אם כוונתו גם לחריץ או רק לגדר, וכן לא נאמר שהאפשרות האחרת היא שמקומות אלו הם כרמלית.

אמנם בעלי הגמרא שהבינו שזאת כבר אמרה הברייתא, התקשו בדברי רב ששת ולכן פירשו דבריו על אויר הכרמלית. הרמב"ם רצה להגדיר את הכרמלית במדויק, ובמקביל להגדרות של רשות היחיד ורשות הרבים. לכן השתמש בהגדרה של רב ששת, ובכך הציב את החוליה החסרה בברייתא, כלומר הכרמלית שהיא רשות היחיד שאינה גמורה.

סיכום:

אם נכונים הדברים, הרי תורצו עוד שתיים מהקושיות שהצגנו בתחילת המאמר. המקור לדוגמאות הראשונות שבהלכה ד הוא דברי רב ששת, וממילא ברור מדוע יש להביא את דברי רב ששת בהלכה ד דווקא.

4. האיסטונית

א. ציינו בתחילה, שהרמב"ם לא מנה את האיסטונית בין הכרמליות. תופעה זו תמוהה מאוד כיון שזו ההשמטה היחידה של כרמלית שהגמרא מזכירה במפורש³⁰. יתר על כן, הרי דוגמה זו מופיעה בברייתא עצמה, וכבר ציינו שאין על הדוגמאות של הברייתא ערעור, ולא נמנע הרמב"ם מלהביא את כל הדוגמאות של הברייתא יחדיו בהלכה ד.

לכאורה מתבקש להניח, שהדוגמאות המפורשות אצל הרמב"ם ואינן מוזכרות בברייתא, הן ההסבר של המילה היחידה בברייתא שאינה נמצאת ברמב"ם. כלומר, שהאיסטונית אינה אלא מקום שהוא גבוה משלושה ועד עשרה ויש ברחבו ארבעה על ארבעה. כדי לברר את הדברים עלינו לברר מהי איסטונית.

נחלקו המפרשים הקדמונים מהי האיסטונית. ברור ששורש המילה מזכיר את הסטיו שכבר מצאנו לעיל בדף ה, ב. שם שנינו: "ת"ר המוציא מחנות לפלטיא דרך סטיו - חייב; ובן עזאי פוטר". רבינו חננאל³¹ מבאר מהו הסטיו: "פי' סטיו - איצטבא והוא איקרביטא, ועושין כי האי גוונא בפני החנויות". □ כך גם מפורש בערוך בערך איסטווא א'. והנה צמד המלים הללו מופיע בשני מקומות בש"ס. במסכת מועד קטן דף י, ב בענייני מלאכות המותרות בחול המועד מובא: "(רבא) [רב] שרא לסרוקי סוסיא ולמיבני אקרפיטא ולמיבני איצטבא". ופסק הרמב"ם בהלכות יום טוב ח, ז: "בונה אדם איצטבה לישב או לישן עליה", כלומר, שאיצטבא או אקרפיטא היא ספסל. כך עולה בבירור מהגמרא בקדושין דף ע, א: "... א"ל: יתיב מר אקרפיטא. א"ל: ומי סני ספסל דאמור רבנן, או איצטבא דאמרי אינשי?". רש"י במועד קטן שם מסביר שאיצטבא היא בנין אבנים וכך אמנם מסתבר שמדובר בבנין אבנים מוגבה המשמש כספסל. אמנם יכולים להיות שימושים נוספים

30. אמנם, אין הרמב"ם מעתיק אף את דין בית שיש בתוכו תשעה וקרויו משלימו לעשרה. אולם, תוך הבית הוא כרמלית וכבר נכלל בהגדרה של מקום מוקף מחיצות שאין בגובהן עשרה.

31. פירושי רבינו חננאל בר חושיאל לתלמוד, מהדורת מכון 'לב שמח' עמוד ו.

לאיצטבא - לסחורה וכיוצא בזה. כך מפרש הערוך על האיצטבא שלפני העמודים (ערוך השלם ערך אסטוה):

פ"י אסטוה שלפני העמודים - מקום צר כאמה וגבוה כד' כה' טפחים, וכן עושין בפני כל החנויות. והוא סטיו והוא אקרביטא. ופעמים עושים אותה לשיבת בני אדם...

מכל זה עולה שאיסטוונית היא מקום בנוי שגובהו פחות מעשרה ויש ברחבו יותר מארבעה טפחים. אם כך, איסטוונית היא המקום המוזכר בברייתא, המקביל לרשות היחיד שלא נגמרו מחיצותיה. מעתה יכולים אנו לומר שלא השמיט הרמב"ם את האיסטוונית כלל וכלל. אמנם, במקום לנקוט בדוגמה בעלמא, העדיף הרמב"ם לקבוע את המידות המדוייקות, בהתאמה להגדרת רשות היחיד.

אמנם קשה על פירוש זה ברמב"ם מהסוגיה של איצטבא שבין העמודים. הרי לפי דברינו יוצא שאיצטבא זו היא כרמלית מחמת מידותיה. אם כך מדוע נמצאת האיצטבא בדיון על ניחא תשמישתיה כמו שאר הדוגמאות שהן כְּכרמלית? ומדוע פסק הרמב"ם את דין האיצטבא בהלכה ו בין המקומות הנידונים ככרמלית? והלא היא כרמלית ממש! וצריך לומר לפי פירוש זה, שהאיצטבא שמדובר עליה בהלכה ו אינה בהכרח גבוהה שלושה טפחים, ולכן על פי מידותיה בלבד אינה נידונה ככרמלית. אמנם כיון שלא ניחא תשמישתיה הוי כרמלית, כמו בין העמודים, שזה ודאי בגובה של רשות הרבים אבל כיון "דלא מסתגי להו בהדיא ככרמלית דמיא" (למאן דאמר בגמרא ז, א "בין העמודים").

עוד יש להקשות על פירוש זה מהירושלמי. בירושלמי מופיעים בברייתא גם האיסטוה וגם האיסקופה. והנה האיסקופה היא בוודאי מקום מוגבה המתאים לדוגמאות שמנה הרמב"ם בתחילת הלכה ד, שכן בירושלמי פ"א ה"א נאמר: "א"ר יוסה: איסקופה שאמרו רחבה ארבעה ואינה גבוהה עשרה". אם כך הרי סביר להניח שאין האיסקופה והאיסטוונית באות ללמד על אותו המקום, ועלינו לחפש הסבר אחר לאיסטוונית, על כל פנים לפי הירושלמי³².

ב. אמנם פירוש זה של סטיו ואיסטוונית אינו הפירוש היחיד. כפי שנראה להלן ישנו הסבר אחר במפרשים, ונראה שיש בו כדי לפתור תמיהה המתעוררת כשמעיינים בירושלמי בסוגיה

32. לכאורה האיסקופה של הירושלמי יכולה להיות המקור לדוגמאות של הרמב"ם בתחילת הלכה ד. אמנם הרמב"ם נמנע מלהביא את האיסקופה כדוגמה ספציפית כיון שסתם איסקופה אינה גבוהה בהכרח ואין פירוש מילה זו כי אם מפתן. לכן נראה שהרמב"ם קיבל את גירסת הבבלי. אמנם הירושלמי לשיטתו ודאי מהוה ראייה נוספת לדברי הרמב"ם, אלא שמצד עצמם הדברים אינם זקוקים לראיה ואין מי שחולק על תוכנם.

זו.

בירושלמי על הברייתא של ארבע רשויות (שבת פ"א ה"א) אומר רב יוסף שכל הדוגמאות של הברייתא שנויות אף במשנתנו. ומציינת הגמרא אחת לאחת את המשניות המזכירות ים, בקעה, איסטונית, ואיסקופה:

אמר רב יוסף: אף אגן תנינן כולהו. ים - דתנינן תמן: הזורק בים... בקעה - דתנינן: הבקעת בימות החמה... אסטוה - דתנינן: וכן גשרין המפולשין מטלטלין תחתיהן בשבת דברי רבי יהודה ותכמים אוסרין. אסקופה - דתנינן: המוציא אוכלין ונתנן על האסקופה בין שחזר והוציאן בין שהוציאן אחר - פטור, שלא עשה מלאכתו בבת אחת...

והנה על כל הדוגמאות של הברייתא מוצא הירושלמי משנה המזכירה את הדוגמה במפורש. ואילו על אסטוה מובאת המשנה על גשרים המפולשים. ויש לתמוה כיצד גשרים המפולשין מהוים דוגמה לאיסטוה?³³

בערוך (השלם) ערך סטיו מובא:

פ"י זו היא איצטוות. פ"א סטיו עצמו ברחבה שיש בה עמודים הוא ועומד ברי"ה ובכרמלית הוא דקאמר אבל ים ובקעה ואסטונית והכרמלית.

ובספר הנר כת"י מובא לשון רה"ג³⁴:

סטיו עצמו כרחבה (שינא) [שיש - עפ"י ספר העתים סי' רג] בה עמודין, כמו שאמרו: הר הבית סטיו כפול היה. ודינו כדין כרמלית.

לפי המלים הלועזיות שבתחילת הערך בערוך מדובר במעין בית שכתליו פרוצים לאויר. כלומר המדובר בשטח פרוץ אבל מקורה. והרי כך באמת מצינו שסטיו של הר הבית הוא מקום מקורה, בהלכות בית הבחירה פרק ה הלכה א:

הר הבית, והוא הר המוריה, היה חמש מאות אמה על חמש מאות אמה, והיה מוקף חומה; וכיפין על גבי כיפין היו בנויות מתחתיו, מפני אהל הטומאה. וכולו היה מקורה סטיו לפני מסטיו.

וגם בירושלמי מובאת מימרא זו (תענית פ"ג ה"ט):

... הדא אמרה: הר הבית מקורה היה. ותני כן אסטיו לפני מסטיו היה³⁵.

33. תודתי לרב ישראל רוזנברג שליט"א שהפנה אותי לירושלמי זה. הוא הציע לבאר את כוונת הירושלמי בכך שמתחת לגשרים השימוש אינו נוח ולכן זו דוגמה של כרמלית.

34. מועתק מהערת המהדיר לפירוש רבינו חננאל שם הערה 50א.

נמצינו למדים שסטיו או איסטוויט הם מקומות מקורים, והעמודים שהיו שם מן הסתם תומכים היו את התקרה. מעתה יש מקום לומר שהירושלמי הבין שאסטווה הוא בעצם שם כללי למקומות שאינם רשות היחיד אך הם מקורים. עכשיו ברור מדוע הובאה המשנה לגבי גשרים. הרי זו דוגמה טובה, למקום מקורה ברה"ר המוזכר במשנה. אם הסבר זה נכון, שוב לא קשה השמטת הרמב"ם. הרי בהלכה ו פסק הרמב"ם שרשות הרבים מקורה היא כרמלית, ובכלל מאתיים מנה. אמנם שוב יש להקשות, אם איסטוויט היא רק כרמלית ולא דוגמה לכרמלית ממש, מדוע נמצאת היא בברייתא. וניתן לתרץ זאת בכך, שיש הבדל בין רשות הרבים מקורה לבין איסטוויט או סטיו שהם מקומות מיוחדים בעלי הגדרה מצד עצמם והם כרמלית ממש.

אמנם נראה שיש להציע דרך אחרת, המשלבת את שני הפירושים שמצאנו לאיסטוויט. יתכן שאיסטוויט וסטיו הם תמיד שטח בנוי מוגבה על עמודים. אמנם ישנם מקומות שבהם המבנה גדול והשימוש בו הוא מתחתיו כמו בהר הבית. וישנם מקומות בהם מדובר על מבנה נמוך שהשימוש הוא על גביו כאיצטבאות או ספסלים. מעתה, הירושלמי שבגירסתו בברייתא נשנית גם האיסקופה חייב להסביר שאיסטוויט היא שטח מקורה כמו הגשרין המפולשים. אמנם בבבלי לא נשנתה האיסקופה ולכן יתכן להסביר שאיסטוויט היא האיצטבא, וכיוצא בה מקומות מוגבהים שהשימוש בהם על גביהן³⁶. ואולי יש לומר שהרמב"ם נמנע מלהשתמש במונח איסטוויט, מחמת העובדה שיש מקום לטעות בהבנת המונח. אולם, כיון שהגדיר את הכרמלית מבחינת המידות, הרי כלל בכך את האיסטוויט הנמוכה. ומצד שני, כיון שפסק את ההלכה בנוגע לרשות הרבים מקורה, ודאי שכלל בכך את האיסטוויט הגבוהה.

ה. סיום

על אף שהרמב"ם הסביר את הטעם של גזירת כרמלית עקב הדמיון לרשות הרבים, מגדיר הוא את הכרמלית כמקום שאינו רשות הרבים גמורה ואינו רשות היחיד גמורה. הגדרה זו מחייבת להתייחס למקומות שאינם רשות היחיד או מחמת מספר המחיצות - וזו היא קרן הזוית, או מחמת גובה המחיצות - ואלו הם דברי רב ששת שהכרמלית תופסת רק עד עשרה

35. ובירושלמי סוכה (פ"ה ה"א): "תני א"ר יודה: כל שלא ראה דיפלי איסטבא של אלכסנדריאה לא ראה כבוד ישראל מימיו. כמין בסילקי גדולה היה, ואסטיו לפניו מסטיו היתה, פעמים היו בה כפלים כיוצאי מצרים. ושבעים קתידראות של זהב היו שם מקובעות אבנים טובות ומרגליות כנגד שבעים זקנים. וכל אחת ואחת היתה עומדת בעשרים וחמש ריבוא דינרי זהב, ובימה של עץ באמצע וחזן הכנסת עומד עליה".

36. ולולא דמסתפינא הייתי אומר שסטיו הוא המקום הגדול כמו שמצינו במקורות לגבי הר הבית ואלכסנדריה. ואילו איסטוויט היא סטיו קטן כדוגמת כרמלית שהיא כרמל קטן.

טפחים.

וכך אומר הרמב"ם בפירוש המשנה □³⁷ בבואו להסביר את המילה 'כרמלית':

ונקראת כרמלית - שהיא דומה לאשה אלמנה שאינה בתולה ולא אשת איש.
כך רשות זו - **אינה רשות הרבים, ולא נשלמו בה תנאי רשות היחיד.** ויהיה
עיקר השם כארמלית.

כלומר, כרמלית כוללת את כל המקומות שאינם עונים על דרישות רשות הרבים מחד גיסא, אבל אינם בעלי מחיצות מספיקות כדי להיות רשות היחיד מאידך גיסא. אף על פי כן, כל הכרמליות נמצאות ברשות הרבים כלומר ברשות שאינה רשות היחיד. שהרי כל מקום שהוא רשות היחיד כל מה שבתוכו אף הוא רשות היחיד. ממילא בכל כרמלית יכולים הרבים להשתמש ולכן כתב הרמב"ם כפי שהבאנו בתחילה: **"שאיסור הכרמלית מדבריהם מפני שהיא דומה לרשות הרבים שמא תתחלף ברשות הרבים"** - על אף שההגדרה של כרמלית היא מקום שאינו רשות הרבים גמורה ואינו רשות היחיד גמורה, בכל זאת טעם הגזירה הוא שמא תתחלף ברשות הרבים.

37. שבת פ"א מ"א, בהמשך לקטע המובא לעיל עמוד 174.